

Aleksandras Vitkus

Ekshumacijos aktų klastotės vertinant 1941 metų Utenos žydų sunaikinimą Rašės miške, ir ne tik...

Rašės parkas yra išsidriekęs Utenoje, Šiaurės rytų kryptimi. Parko teritorija apima Rašės upelio slėnio dalį nuo Užpalių gatvės iki Klovinių (Utenos) tvenkinio. Šiandien Utenos holokausto paminklą supantis artimiausias kraštovaizdis pasikeitė. Paminklas atsidūrė Rašės parko teritorijoje, kuri apima Rašės upelio slėnio dalį nuo Užpalių gatvės iki Klovinių (Utenos) tvenkinio. B. Kviklys¹ nurodo, kad seniau čia buvo palivarkas su vandeningu malūnu. Parke auga gražus pušynas – maloni uteniškių poilsio vieta. Tačiau čia pat yra ir

paminklas 1941 metais Utenos apskrityje nacių išžudytiems žydams. Ant paminklo jidiš ir lietuvių kalbomis užrašyta: „Šioje vietoje hitleriniai budeliai ir jų vietiniai talkininkai 1941 VII–VIII nužudė apie 8000 žydų: vyrų, moterų, vaikų.“

Mūsų darbo tikslas – nurodyti kuo realesnį nužudytųjų žydų skaičių, todėl pirmiausia pateikiame lentelę, kurioje, spaudos leidinių bei LYA bylų duomenimis, liudytojai nurodo savo versijas apie nužudytųjų žydų skaičių (lentelė Nr. 1).

Lentelė Nr. 1. *Liudytojų pateiktas sušaudytųjų žydų skaičius.*

Knygos autoriaus ar liudytojo vardas, pavardė	Rašės miško akcija	Nužudytųjų žydų skaičius	Nuoroda
Antanas Varnas	Pirmasis masinis žudymas 1941 07 22	100	LYA, A. Varno baudžiamoji byla ² .
Genovaitė Erslavitė	iš viso	Apie 4000 žmonių	Masinės žudynės Lietuvoje ³
Arūnas Bubnys	iš viso	Apie 4000	A. Bubnys ⁴
Juozas Šyvis	iš viso	Apie 7000	Apklausos protokolas ⁵
	1941 08 29	Apie 6000	Apklausos protokolas ⁶
Petras Savickas	1941 07 31	3x300=900	Apklausos protokolas ⁷
	1941 08 07	1000	Apklausos protokolas ⁸

Antanas Paškauskas	1941 08 29	9x600–700= 4500–6300	Apklauso protokolą ⁹
Petras Gruodis	1941 08 29	Keli tūkstančiai	Apklauso protokolą ¹⁰
Emilijus Sargūnas	1941 08 29	Keli tūkstančiai	Apklauso protokolą ¹¹
Arsenijus Ivanovas	1941 08 viduryje	5000	Apklauso protokolą ¹²
Mečys Grimalauskas	1944 m. spalio 20 d.	6000	A. Gorskio b.b. Nr. 34164/3, l. 34 ¹³ .
Antanas Raslanas	1944 m. rugsėjo 5 d.	6000	A. Gorskio b.b. Nr. 34164/3, l. 32 ¹⁴ .
VLE	1941 0708	4000	VLE, XXIV, 437 ¹⁵

Rašės miške nužudytųjų žydų skaičiaus įvairovė rodo, kad sužinoti tikrąjį nužudytųjų skaičių bus ne tik nelengva, bet gal ir neįmanoma. Skirtingi liudytojų parodymai atsirado todėl, kad jie tik apytikriai nurodė nužudytųjų skaičių, kitas liudytojas nematė net viso žudynių vaizdo ir t. t.

Pats tiksliausias nužudytųjų žydų skaičius turėtų būti Saugumo policijos ir SD vado SS štandartenfiurerio Karlo Jegerio (*Karl Jäger*) ataskaitoje¹⁶ (Lentelė Nr. 2; 4609 asmenys), kurią jis išsiuntė į Berlyną 1941 m. gruodžio 1 d.

Lentelė Nr. 2. *K. Jegerio pateikta ataskaita apie sušaudytus žydus Utenoje, Rašės miške*

K. Jegeris	1941 07 31	256	MŽL, 1 d., 132 ¹⁷
K. Jegeris	1941 08 7	571	MŽL, 1 d., 132 ¹⁸
K. Jegeris	1941 08 29	3782	MŽL, 1 d., 134 ¹⁹

Tačiau ir šioje lentelėje gali būti paklaidų, nes nėra žinoma, kiek buvo nužudyta žydų Šilinės miške arba kalėjime, nes visus žydus, kol bus įrengtas getas, nutarta perkelti į Šilinės mišką ir po trijų dienų juos grąžinti atgal. 1941 m. liepos mėn. žydus pradėjo išvarinėti iš namų aiškindami, kad juos siunčia į darbą. Utenoje vienus jų siuntė į kalėjimą, kitus – į Šilinės mišką. Baltaraištis Antanas Varnas²⁰ paliudijo, kad 1941 m. liepos mėnesio pradžioje, jam vos įstojus į baltaraiščių būrį, po kelių dienų buvo duotas šautuvas, ir jis dalyvavo sušaudant apie 100 žydų Rašės miške.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kaip tardytojas įteigia prisipažinti baltaraiščius dalyvavus žudynėse. Cituojame²¹:

„Klausimas (tardytojo – aut.): *Žinoma, kad Rašės vietovėje laike vokiečių okupacijos Lietuvos TSR buvo sušaudyta 8 tūkstančiai tarybinių piliečių...*

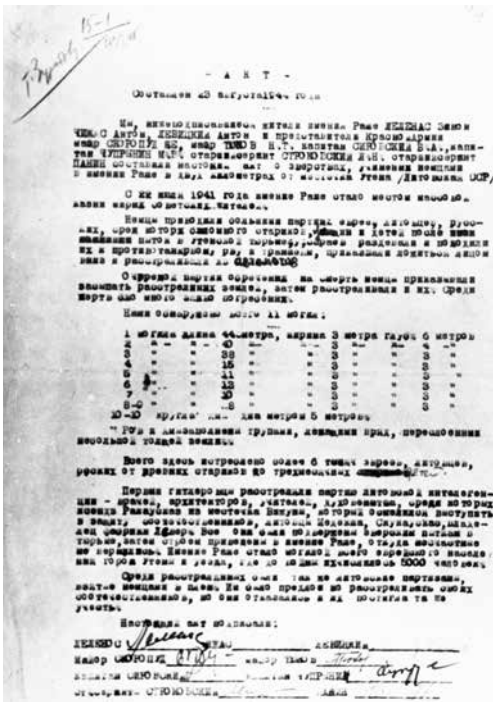
Atsakymas (baltaraiščio Antano Varno – aut.): Visiškai galima, kad Rašės vietovėje buvo sušaudyta 8 tūkstančiai tarybinių piliečių...“

Kitas etapas, siekiant išsiaiškinti nužudytųjų žydų skaičių Rašės miške, buvo skirtas ieškoti ekshumacijos dokumentų archyvuose.

1951 m. gruodžio 13 d., nagrinėjant Antano Varno bylą ir pratęsiant jam suėmimo laiką²², tardytojas nutarė, kad reikalinga atlikti ekshumaciją dalyvaujant ir kaltinamajam Varnui, nes pastarasis prisipažino, kad būdamas būryje pats asmeniškai sušaudė 6 žmones. Ekshumacijos tikslas – nustatyti mirties laiką ir smurtinės mirties požymius. Taip pat surasti liudytojus, patvirtinančius patį žmonių šaudymo faktą ir A. Varno dalyvavimą sušaudant.

Byloje šios ekshumacijos akto nerasta (matyt, tai nebuvo atlikta), tačiau LYA byloje, įvardintoje „Dokumentai apie masinių žydų tautybės asmenų žudynes 1941 m. vasarą Utenos, Molėtų, Zarasų rajonuose. B. Nr. 8)“²³, suradome aktą, kad 1944 m. rugpjūčio 23 d. Rašės miške žudynių vietoje buvo atlikta ekshumacija, kurioje dalyvavo

kariškiai ir pakviesti liudytojai. Kadangi nu-
žudytųjų skaičius, pažymėtas ant paminklo ir
Jėgerio ataskaitoje, skiriasi, šį aktą įvardijame
kaip Aktą Nr. 1²⁴ ir jį pateikiame visą, kartu
išvardindami ir komisijos sudėtį (dalyvavo
Raudonosios armijos kariškiai bei pakviesti
liudininkai).

AKTAS

1944 m. rugpjūčio 23 d.

Mes, žemiau pasirašė Rašės gyventojai
Lelenas Z. J. Ir Čižas Anton (parašo nėra –
aut.), Levickis Anton ir Raudonosios armijos
atstovai Skoropud J. E., majoras Tiunov N. T.,
kapitonas Sirovskis V. A., kapitonas Čiuprinin
M. R., vyr. seržantas Stronovskis L.N., vyr. ser-
žantas Panin sudarė šį aktą apie žvėriškumus
atliktus vokiečių Rašės vietovėje du kilometrai
nuo Utenos (Lietuvos TSR).

Nuo 1941 m. liepos mėn. 22 d. Rašės
vietovė tapo tarybinių piliečių žudynių vieta.

Vokiečiai didelėmis grupėmis atvesdavo
žydus, lietuvius, rusus, tarp jų buvo daug
senių, moterų ir vaikų, po kankinimų Utenos
kalėjime; juos nurengdavo ir vesdavo į prieš-
tankinius griovius ir tranšėjas, liepdavo gultis
žemyn veidu ir sušaudydavo iš automatų.

Eiliniai pasmerktų mirčiai grupei vokiečiai
įsakydavo užberti sušaudytuosius, o po to
sušaudydavo ir juos. Tarp aukų buvo daug
gyvų užkastų.

Mes aptikome viso 11 kapų.

kapas ilgis 44 metrai, plotis 3 metrai, gylis
6 metrai

“ 40 “ 3 “ 4 “

“ 38 “ 3 “ 3 “

“ 15 “ 3 “ 3 “

“ 11 “ 3 “ 3 “

“ 13 “ 3 “ 3 “

“ 10 “ 3 “ 3 “

-9 “ 8 “3..... ‘3..... “

10-10 apvali ilgis 5 metrai (taip tekste –
aut.).

Griovys užpildytas lavonais, eilėmis gulin-
čiais, užberti nedideliu žemės sluoksniu

Viso čia sunaikinta daugiau kaip 6 tūks-
tančiai žydų, lietuvių ir rusų nuo visiškai
senių iki trijų mėnesių kūdikių.

Pirmiausia hitlerininkai sušaudė grupę in-
teligentijos – gydytojus, architektus, mokyto-
jus, dvasininkus, tarp kurių kunigą Rakauską
iš Vižūnų (Vyžuonų – aut.) miestelio, kuris
išdrįso pasireikšti ginant tautiečius, lietuvius
Medeniką, Skukauską, fabriko valdytoją Leze-
rį. Visi jie buvo žiauriai kankinami kalėjime,
po to atvesti į Rašės vietovę, iš kur nelaimin-
gieji negrižo. Rašės vietovė tapo kapais visai
Utenos miesto ir valsčio žydų bendruomenei,
kur iki karo gyveno 5000 žmonių.

Tarp sušaudytųjų taip pat buvo lietuvių
partizanų, kuriuos vokiečiai paėmė į nelaisvę.
Jiems buvo pasiūlyta šaudyti savus, bet, jiems
atsisakius, juos ištiko tas pats likimas.

Remdamiesi šiuo aktu bei liudytojais ga-
lime teigti, kad Rašės miške buvo sušaudyti

maždaug visi 5000 Utenos žydų ir apie 1000 žydų iš kitų Utenos apskrities valsčių.

Dov'o Levino knygoje „Lietuvos žydų bendruomenės enciklopedija“²⁵, yra toks tekstas: „Pasak Sovietų tyrimo komiteto išvadų po karo, šioje žmogžudystėje buvo rastos 8 duobės: didžiausia buvo 100 metrų ilgio, 4 m pločio ir 3 m gylio. Kartu su šia duobe buvo dar dvi duobės, viena 30 m ilgio, kita 20 m ilgio. Tada buvo rasta dar 5 duobės. „Visuose šiuose duobėse nušautų buvo palaidoti 9000 taikių piliečių, vyrų, moterų, senų ir vaikų, o kai kurie iš jų buvo vis dar gyvi“. Ant lavonų buvo aprangos užrašai, aptikta 3–4 poros vyriškų kelniių, 3–4 moterų suknelės.“

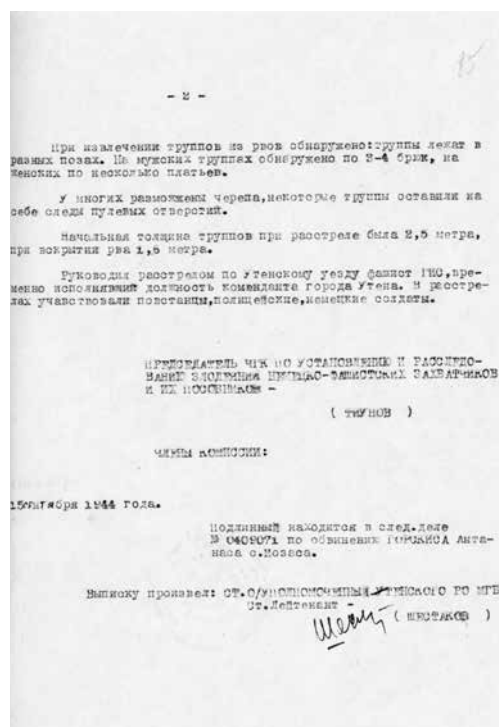
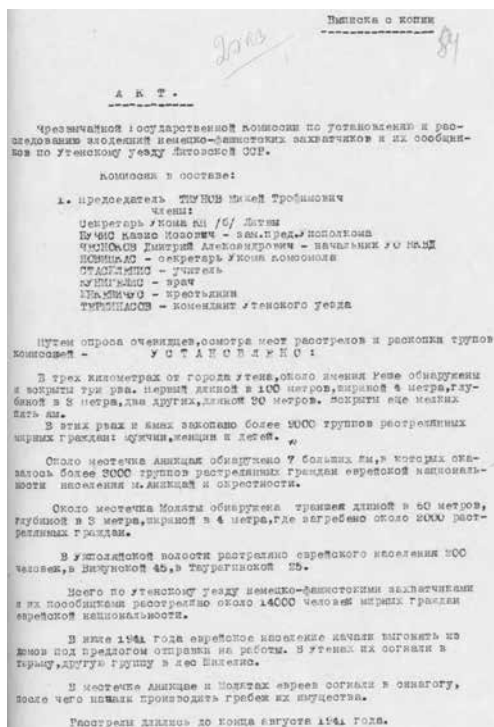
Tolimesnės paieškos Lietuvos ypatingajame archyve, be jau pateikto 1944 m. rugpjūčio 23 d. Akto Nr. 1, papildė dar trimis atskirais aktais, mūsų įvardijamais Nr. 2, 3, 4: tai Aktas Nr. 2, 1944 m. rugsėjo 15 d. Antano Varno byloje²⁶; Aktas Nr. 3, 1944 m.

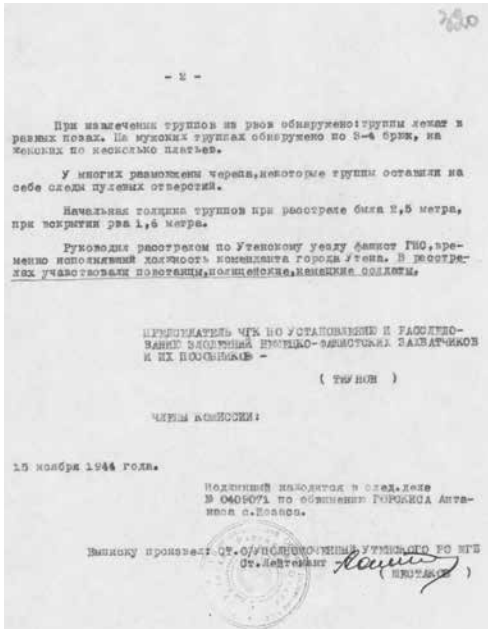
lapkričio 15 d. Povilo Pyragio byloje²⁷; Aktas Nr. 4, be datos, pats išsamiausias, Antano Gorskio byloje²⁸.

Surasti aktai apie žydų žudynių ekshumacijų suvestinę bei pateikiamos žinios apie Utenos apskrityje nužudytus žmones skiriasi ne tik tarpusavyje, bet ir nuo 1944 m. rugpjūčio 23 d. Akto Nr. 1.

1. Aktas Nr. 2 (1944 m. rugsėjo 15 d.) yra identiškias Aktui Nr. 3 (1944 m. lapkričio 15 d.), tik skirtingos atliktos ekshumacijos datos. Akivaizdžiai matyti, kad 1944 m. rugsėjo 15 d. akte taisytas mėnuo, vietoj lapkričio įrašytas rugsėjo mėnuo (rus. „nojabr“ taisytas į „sentiabr“ – aut.). Kokių tikslu tai keista, neišku.

2. 1944 m. rugpjūčio 23 d. Akte Nr. 1 nurodyta, kad Utenoje Rašės miške buvo sušaudyta apie 6000 žmonių, o jau kituose, velėsnuose trijuose aktuose (Nr. 2, 3, 4) – 9000 žmonių. Tai rodo, kad kažkodėl

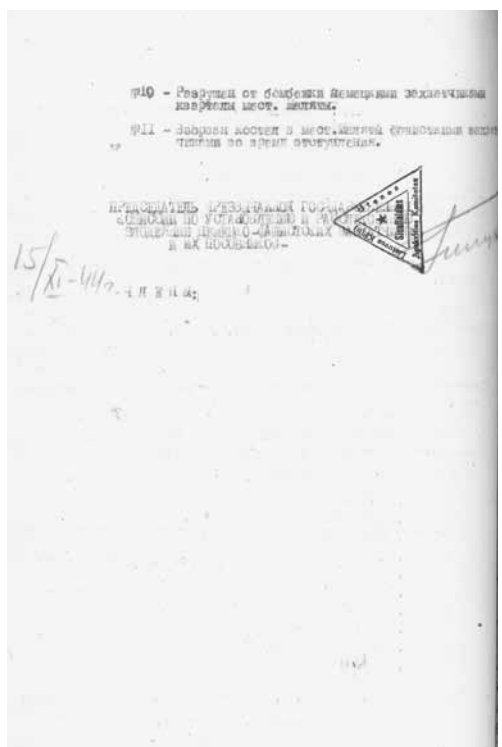
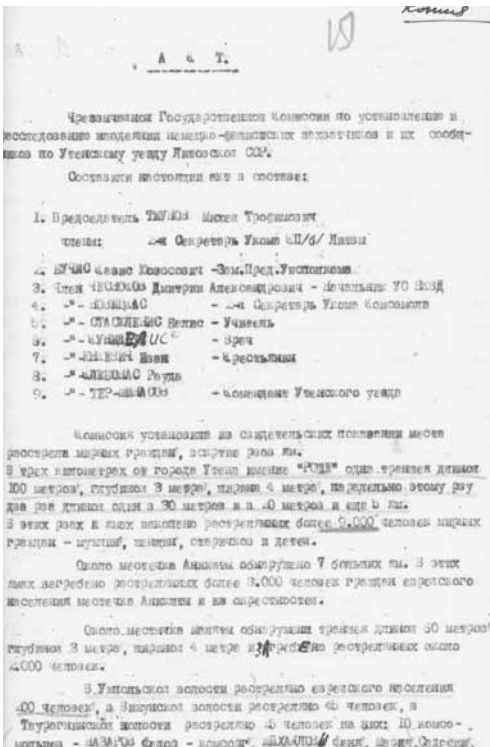

atsirado naujai perrašyti aktai – ne tik su taisytomis datomis, bet ir su papildintu nužudytųjų žmonių skaičiumi.

3. Valstybinė Ypatingoji sovietų komisija 1944 m. lapkričio 15 d. (netaisytas Aktas Nr. 3), Rašės miške tyrusi nacių nusikaltimus, nustatė tokius faktus: „3 km nuo Utenos miesto Rašės vietovėje aptiko ir atvėrė tris griovius. Pirmoji 100 m ilgio, 4 m pločio, 4 m gylio, dvi kitos 30 m ilgio, atvertos dar 5 smulkios duobės. Tuose grioviuose ir duobėse užkasta 9000 lavonų, taikių piliečių: vyrų, moterų ir vaikų“. Taigi aktuose nurodomas skirtingas rastų duobių skaičius. Išsamiausiai tai nurodyta Akte Nr. 1 – rasta 11 kapų.

4. Aktas, rastas Gorskio byloje (Aktas Nr. 4), yra pats išsamiausias, nors jo parašymo datos ir nėra. Jį sudaro ne vienas (kaip 1944 m. rugpjūčio 23 d. aktas), ne du (kaip 1944 m. lapkričio 15 d. aktas), bet šeši puslapiai, yra pridėti ir liudininkų parodymai.

5. Praėjus nuo pirmojo akto surašymo (rugpjūčio mėn.) trims mėnesiams (lapkričio mėn.) rašomas aktas nurodantis, kad Utenos valsčiuje nužudyta ne 6000 asmenų, o 9000.

Be to, rašomas dar vienas identiškas aktas, kuriame figūruoja irgi 9000 nužudytųjų asmenų skaičius, pridėdant liudininkų parodymus (Aktas Nr. 4).

6. Pirmajame akte surašyta komisijos sudėtis tikrai atitinka to meto faktus. Kituose aktuose komisijos sudėtis pasikeitė, atsiranda Lietuvos TSR partiniai atstovai: vykdomojo komiteto, NKVD, komjaunimo, gydytojas Kunigėlis ir kt. Įdomu tai, kad šiuos visus aktus pasirašė vienas ir tas pats asmuo – majoras Michejus Tiunovas (*Tiunov Michej Trofimovič*). Kituose aktuose, vėl esant tam pačiam komisijos pirmininkui, liudininkai pasikeitė.

7. Rasti aktai nurodo ne tik nužudytųjų žydų skaičių Utenoje, Rašės miške, bet taip pat ir Anykščius bei Molėtus. Kad aktai sufalsifikuoti, rodo aktuose esantis Anykščių ir Molėtų nužudytųjų žydų skaičius, kuris nesuderinamas su logika. Visi to meto statistiniai duomenys nurodo, kad Anykščiuose buvo 2000 žydų, o aktuose rašoma, kad sušaudyti 3000 žydų. Molėtuose bendras visų gyventojų (kartu su žydais) skaičius buvo 4000, o aktuose nurodyta, kad visi tie 4000 asmenų – iš Molėtų ir yra sušaudyti.

Surastais aktais pasitikėti negalime. Rašės miške nužudytųjų skaičių galime apytikriai nustatyti tik iš surasto 1944 m. rugpjūčio 23 d. akto. Kiti trijuose aktuose nurodytas žuvusiųjų skaičius yra aiškiai padidintas ir aktai tampa niekiniais. Galbūt tik akte be datos (Nr. 4) liudininkų parodymai atitinka jų parodymus LYA baudžiamuosiose bylose.

Apie tai, kad buvo atlikta antroji ekshumacija, man asmeniškai pasakojo gydytojas Kunigėlis 2017 metais (gaila, kad nebuvo padarytas vaizdo įrašas). Jis nurodė, kad ekshumuojant jie nesirausė, neatkasinėjo lavonų, o tik susirinkę paviršutiniškai juos apžiūrėjo ir pasirašė. Jo mirtis neleido smulkiau išklausinėti ir nustatyti, kodėl reikėjo antrosios ekshumacijos.

Mūsų nuomone, ji atlikta todėl, kad reikėjo padidinti nužudytųjų skaičių ir ekshumacijos komisijai suteikti „svorio“, taigi į šį procesą buvo įtraukti ir partijos nariai. Kodėl reikėjo taisyti datą – lieka neatsakyta. Anot gido Chaimo Bargmano versijos, Antanas Sniečkus buvo davęs nurodymą (tikriausiai – žodini), kad duomenis apie nužudytųjų skaičių reikia pateikti Maskvai, todėl būtina dokumentuose užrašyti kuo didesnį žuvusių tarybinių piliečių skaičių. Matyt, kai kurie tai išgirdo.

6000 bei 9000 aukų – pateikti skaičiai tiek mums, tiek istorikams kelia abejonių. Pasak A. Bubnio²⁹, „*vis dėlto tikėtinau, kad naciai ir vietiniai kolaborantai nužudė apie 4 tūkst. Utenos ir artimiausių apylinkių žydų. Išsigelbėti pavyko tik keliems Utenos žydams.*“³⁰

Sovietinių laikų enciklopedijos,³¹ rašė, kad 1941 m. Rašės miške hitlerininkai ir vietiniai nacionalistai sušaudė apie 4000 žmonių. Visuotinė lietuvių enciklopedija³² taip pat nurodo: „*1941 m. 07–08 Rašės miške (prie Utenos) nacių Vokietijos okup. valdžios nurodymu nužudyta beveik 4000 Utenos ir apylinkių žydų.*“

Aktų analizė rodo, kaip kartais buvo falsifikuojami dokumentai, žaidžiama su aukų skaičiais. Ne veltui ant paminklo atsirado išgalvotas užrašas, kad čia nužudyta 8000 žmonių. Net ir tie, kurie parengė paminklo užrašą, suabejojo nužudytųjų žydų skaičiumi – 9000.

Akto Nr. 1 duomenimis, Utenoje, Rašės miške sušaudyta 5000 Utenos gyventojų ir 1000 žydų iš aplinkinių valsčių. Tiksliau bus galima įvertinti sušaudytųjų žydų skaičių tada, kai bus nustatytas visų Utenos valsčiaus žydų sunaikinimas Rašės miške, bet apie tai – jau kitame straipsnyje.

Nuorodos

¹ B. Kviklys. *Mūsų Lietuva*, t. 2, 2-oji laida, Vilnius, 1991, p. 22.

² A. Varno baudžiamoji byla. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 23914, t. 1, p. 38.

³ *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944), Dokumentų rinkinys*, d. 2, Vilnius: Mintis, 1973, p. 411.

⁴ A. Bubnys, „Lietuvos žydų mažieji getai ir laikinosios izoliavimo stovyklos“, *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.* [Sud. Arūnas Bubnys], Vilnius: *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras*, 2011, p. 158.

⁵ J. Šyvio 1968 m. birželio 27 d. liudytojo apklausos protokolas. Dokumentai apie masinių žydų tautybės asmenų žudynes 1941 m. vasarą Utenos, Molėtų, Zarasų rajonuose. B. Nr. 8; LYA, f. K-40, ap. 2, b. 45, l. 29.

⁶ *Ibid.*, l. 30.

⁷ P. Savicko 1968 m. birželio 24 d. liudytojo apklausos protokolas; *ibid.*, l. 31.

⁸ *Ibid.*, l. 32.

⁹ A. Paškausko 1968 m. birželio 27 d. liudytojo apklausos protokolas; *ibid.*, l. 34.

¹⁰ P. Gruodžio 1968 m. birželio 25 d. liudytojo apklausos protokolas; *ibid.*, l. 38.

¹¹ E. Sargūno 1968 m. birželio 25 d. liudytojo apklausos protokolas; *ibid.*, l. 42.

¹² A. Ivanovo 1945 m. kovo 29 d. apklausos protokolas, LYA, b. 41468/3, l. 200.

¹³ M. Grimalausko 1944 m. spalio 8 d. liudininko tardymo protokolas, LYA, b. 34164/3, l. 34.

¹⁴ A. Raslano 1944 m. spalio 8 d. liudininko tardymo protokolas; *ibid.*, l. 32.

¹⁵ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013, t. XXIV, p. 437.

¹⁶ *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944): Dokumentų rinkinys*, d. 1, Vilnius: Mintis, 1965, p. 131–140.

¹⁷ *Ibid.*, p. 132.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*, p. 134.

²⁰ A. Varno 1951 m. lapkričio 1 d. tardymo protokolas, LYA f. K-1, ap. 58, b. 23914, t. 1, l. 38.

²¹ *Ibid.*, l. 40.

²² Nutarimas 1951 m. gruodžio 12 d. pratęsiant Antanui Varnui suėmimo laiką; *ibid.*, t. 2, l. 120–121.

²³ Dokumentai apie masinių žydų tautybės asmenų žudynes 1941 m. vasarą Utenos, Molėtų, Zarasų rajonuose, B. Nr. 8, LYA, f. K-40, ap. 2, b. 45.

²⁴ Aktas Nr. 1. 1944 m. rugpjūčio 23 d.; *ibid.*, l. 44.

²⁵ *Encyclopedia of Jewish Communities in Lithuania* [Žydų bendruomenių Lietuvoje enciklopedija]. Pinkas Hakehillot Lita. Written by Dov Levin Published by Yad Vashem, 1996, Jerusalem, in: <https://kehilalinks.jewishgen.org/utena/utena3.html>

²⁶ Aktas Nr. 2. 1944 m. rugsėjo 15 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 23914, t. 2, l. 84–85.

²⁷ Aktas Nr. 3. 1944 m. lapkričio 15 d., LYA, b. 41468, l. 319–320.

²⁸ Aktas Nr. 4. Be datos, LYA, b. 34164, l. 151–153.

²⁹ A. Bubnys, „Lietuvos žydų mažieji getai ir laikinosios izoliavimo stovyklos“, *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.* [Sud. Arūnas Bubnys], Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011, p. 158.

³⁰ *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, Vilnius: Mintis, t. 3, 1971, p. 616.

³¹ *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, t. 4., p. 390.

³² *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013, t. XXIV, p. 437.

Gauta 2020 11 10
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimų centras,
Didžioji g., 17, Vilnius